

Mistagogia
w polskiej refleksji i praktyce
katechetyczno-duszpasterskiej
po II Soborze Watykańskim

Studia i Materiały
Wydziału Teologicznego
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Nr 86

Redaktor serii:
Ks. BOGDAN BIELA

Ks. Roman Buchta

Mistagogia
w polskiej refleksji i praktyce
katechetyczno-duszpasterskiej
po II Soborze Watykańskim

Katowice 2017

© 2017 by Księgarnia św. Jacka, Katowice

Recenzent:

Ks. prof. dr hab. Radosław Chałupniak

Łamanie:

Katarzyna Solecka

ISSN 1643-0131

ISBN 978-83-8099-017-3

Wydział Teologiczny

Uniwersytetu Śląskiego

ul. Jordana 18, 40-043 Katowice

tel. +48 32 356 90 56

faks +48 32 356 90 55

internet: www.wtl.us.edu.pl

e-mail: sekretariat@wtl.us.edu.pl

Księgarnia św. Jacka Sp. z o.o.

ul. Warszawska 58, 40-008 Katowice

tel.: +48 32 355 48 00

faks: +48 32 259 78 25

e-mail: biuro@ksj.pl

księgarnia internetowa: www.ksj.pl

Druk i oprawa:

Dziłodruk sp. z o.o.

Szczytniki 71

32-112 Klimontów

Spis treści

Wykaz skrótów	15
Wstęp	19
Rozdział I	
Mistagogia w Kościele starożytnym	37
1. Od pogańskich kultów misteryjnych do początków wczesnochrześcijańskiego wtajemniczenia	37
1.1. Inicjacja i obrzędy przejścia	38
1.2. Misteria kultyczne w religiach przedchrześcijańskich	42
1.3. Misterium chrześcijańskie w przepowiadaniu św. Pawła Apostoła	47
1.4. Wtajemniczający charakter apostołskiego nauczania	53
2. Mistagogia w nauczaniu Ojców Kościoła	59
2.1. Elementy mistagogii w nauczaniu Ojców Apostolskich	59
2.1.1. <i>Didache</i> i <i>Pasterz</i> świadectwami rozwoju drogi chrześcijańskiego wtajemniczenia	60
2.1.2. Apologetyczne świadectwa nauczycieli II wieku, Justyna i Ireneusza z Lyonu	67
2.1.3. <i>Homilia Paschalna</i> Melitona z Sardes: wprowadzenie w misterium zbawienia	75
2.2. Mistagogia w katechumenacie epoki przedkonstantyńskiej (do 313 roku)	79
2.3. Mistagogia w katechezie i praktyce duszpasterskiej Ojców Kościoła po <i>Edykcie mediolańskim</i>	89
2.3.1. Podstawowe problemy związane z katechumenatem w epoce pokonstantyńskiej	90
2.3.2. Mistagogia w katechezie Ojców Kościoła Wschodniego	94
2.3.3. Mistagogia w katechezie Ojców Kościoła Zachodniego	111
2.4. Zanik katechumenatu kresem starożytnej mistagogii chrześcijańskiej	120
Rozdział II	
Odnowa mistagogii w czasach współczesnych	126
1. Ruch liturgiczny i kerygmatyczny u początków odkrywania mistagogii	126
1.1. Geneza i wkład ruchu liturgicznego na rzecz mistagogii	127
1.2. Mistagogiczna intuicja Oda Casela i Romana Guradiniego	133
1.3. Nauczanie Piusa XII o Kościele i liturgii wskazaniem dla mistagogii	141
1.4. Katecheza kerygmatyczna w służbie chrześcijańskiego wtajemniczenia	144

2. Nauczanie Soboru Watykańskiego II podstawą rozumienia mistagogii	152
2.1. Kościół jednoczy się z Bogiem i ujawnia poprzez misterium liturgii.....	152
2.1.1. Misterium Kościoła – pielgrzymującego Ludu Bożego.....	153
2.1.2. Urzeczywistnianie się Kościoła w misterium liturgii.....	168
2.2. Wskazania soborowe dla formacji liturgicznej Ludu Bożego	173
2.3. <i>Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych</i> inspiracją dla mistagogii	179
3. Zarys polskiej historii katechezy mistagogicznej	188
3.1. Katecheza w służbie wiary na podstawie teologicznych poszukiwań ks. Mariana Finkego	188
3.2. Katechumenalny charakter katechezy w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego	196
3.3. Wkład ks. Jana Charytańskiego w kształtowanie katechezy mistagogicznej	205
 Rozdział III	
Wprowadzanie katechizowanych w historyczny wymiar misterium zbawienia.....	214
1. Ekonomia zbawienia w Starym Testamencie	215
1.1. <i>Czyny i słowa</i> Boga jako elementy konstytutywne dziejów zbawienia.....	220
1.1.1. Etapy zbawczego działania Boga w Starym Testamencie	221
1.1.2. Słowo Boże w czasach Starego Przymierza	225
1.2. Zapowiedź i przygotowanie sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego w Starym Testamencie	230
1.2.1. Zapowiedź i przygotowanie sakramentu chrztu w Starym Testamencie....	231
1.2.2. Działanie Ducha Bożego w Starym Testamencie zapowiedzią bierzmowania	233
1.2.3. Zapowiedź Eucharystii w wydarzeniach i instytucjach Starego Przymierza	238
2. Wcielenie Chrystusa szczytem historii zbawienia.....	244
2.1. Chrystocentryzm w posoborowych dokumentach katechetycznych.....	245
2.2. Kryteria realizacji zasady chrystocentryzmu w katechezie.....	252
3. Oczekiwanie w Kościele na ostateczne dopełnienie historii zbawienia	261
3.1. Eschatologiczny charakter Kościoła pielgrzymującego.....	261
3.2. Sakramentalne zjednoczenie z Kościołem niebieskim.....	266
4. Historyczny wymiar misterium zbawienia w nauczaniu katechetycznym	269

Rozdział IV

Otwieranie człowieka na misterium chrześcijańskie celebrowane w liturgii	278
1. Zgromadzenie liturgiczne uprzywilejowanym kontekstem dla mistagogii.....	279
1.1. <i>Ars celebrandi</i> warunkiem <i>actuosa participatio</i>	279
1.2. Mistagogiczny wymiar przestrzeni celebracji liturgicznych.....	289
2. Wprowadzanie katechizowanych w misterium roku liturgicznego.....	294
3. Katecheza wprowadzająca w celebrację sakramentów.....	304
3.1. Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego w nauczaniu katechetycznym.....	304
3.1.1. Sakrament chrztu w nauczaniu katechetycznym.....	305
3.1.2. Sakrament bierzmowania w nauczaniu katechetycznym i posłudze duszpasterskiej.....	311
3.1.3. Sakrament Eucharystii w nauczaniu katechetycznym	322
3.2. Wychowanie do rozumienia symboli.....	335
3.3. Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w celebracjach sakramentalnych	342
3.3.1. Celebracje w katechezie drogą rozwoju wiary	342
3.3.2. Kształtowanie postaw eucharystycznych.....	356

Rozdział V

Wprowadzanie katechizowanych w tajemnicę i życie Kościoła.....	364
1. Boski i ludzki wymiar wspólnoty Kościoła.....	365
1.1. Misterium Kościoła w nauczaniu katechetycznym.....	365
1.2. Kształtowanie wspólnoty Kościoła zadaniem katechezy.....	388
2. Wychowanie do misji – formacja świadków wiary	402
2.1. Przynależność do wspólnoty Ludu Bożego podstawą uczestnictwa w apostołstwie i misji Kościoła.....	403
2.2. Katechetyczna formacja postawy apostołsko-misyjnej.....	414
2.3. Katecheta świadkiem wiary we wspólnocie Kościoła.....	432
3. Mistagogiczny wymiar wychowania chrześcijańskiego we wspólnocie rodzinnej	439
3.1. Rodzina „domowym Kościołem”	440
3.2. Cele i zadania katechumenatu rodzinnego	446
Zakończenie.....	461
Bibliografia	475
Summary	513
Zusammenfassung.....	518

Table of Contents

List of abbreviations	15
Introduction.....	19
Chapter I	
Mystagogy in the ancient Church	37
1. From pagan mystery religions to the beginnings of the early Christian initiation.....	37
1.1. Initiation and the rites of transition	38
1.2. Cult mysteria in pre-Christian religions	42
1.3. The Christian mystery in the preaching of Saint Paul the Apostle	47
1.4. The initiating character of the Apostle's preaching.....	53
2. Mystagogy in the teaching of the Fathers of the Church.....	59
2.1. Elements of mystagogy in the teaching of the Fathers of the Church	59
2.1.1. The <i>Didache</i> and <i>The Shepherd</i> as a testimonial of the development of Christian initiation.....	60
2.1.2. Apologetic testimonials of teachers of the second century, Justin and Irenaeus of Lyons	67
2.1.3. Passover Homily by Melito of Sardis: introduction to the mystery of Salvation	75
2.2. Mystagogy in the catechumenate of the pre-Constantine era (until 313 CE).....	79
2.3. Mystagogy in catechesis and pastoral practice of the Fathers of the Church after <i>the Edict of Milan</i>	89
2.3.1. Basic problems related to a catechumenate in the post-Constantine era.....	90
2.3.2. Mystagogy in the catechesis of the Fathers of the Eastern Church	94
2.3.3. Mystagogy in the catechesis of the Fathers of the Western Church.....	111
2.4. Decline of a catechumenate as the end of the ancient Christian mystagogy	120
Chapter II	
Renewal of mystagogy in contemporary times.....	126
1. The origins and contribution of the liturgical movement to mystagogy	126
1.1. Geneza i wkład ruchu liturgicznego na rzecz mistagogii	127
1.2. The mystagogic intuition of Odo Casel and Romano Guadagni.....	133
1.3. The teaching of Pius XII on the Church and the liturgy as the indication for mystagogy	141
1.4. Kerygmatic catechesis at the service of Christian initiation.....	144

2. The teaching of the Second Vatican Council as the basis for understanding mystagogy	152
2.1. The Church is united with God and manifests herself through the mystery of the liturgy.....	152
2.1.1. The Mystery of the Church – the People of God on pilgrimage.....	153
2.1.2. The Fulfilment of the Church in the mystery of the liturgy	168
2.2. Indications of the Council for the liturgical formation of the People of God	173
2.3. The <i>Rite of Christian Initiation of Adults</i> as the inspiration for mystagogy.....	179
3. An outline of the Polish history of mystagogical catechesis	188
3.1. Catechesis at the service of the faith, based on theological searches of Marian Finke	188
3.2. The catechumenal character of catechesis according to Franciszek Blachnicki.....	196
3.3. The contribution of Jan Charytański in shaping mystagogical catechesis.....	205
Chapter III	
Introducing the catechised into a historical dimension of the mystery of salvation.....	214
1. The economy of salvation in the Old Testament.....	215
1.1. <i>The deeds and words</i> of God as the constitutive elements of the history of salvation.....	220
1.1.1. Stages of the salvific action of God in the Old Testament	221
1.1.2. The Word of God in the times of the Old Covenant.....	225
1.2. The announcement and preparation for the sacraments of the Christian initiation in the Old Testament.....	230
1.2.1. The announcement and preparation for the sacrament of baptism in the Old Testament.....	231
1.2.2. The actions of the Holy Spirit in the Old Testament foretell the sacrament of confirmation	233
1.2.3. The promise of the Eucharist in the events and institutions of the Old Covenant	238
2. The Incarnation of Christ as the climax of the history of Salvation	244
2.1. Christocentrism in the post-conciliar catechetical documents.....	245
2.2. The criteria of implementation of the rule of Christocentrism in catechesis	252
3. Waiting for the final fulfilment of the history of salvation in the Church.....	261
3.1. The Eschatological character of the pilgrimage Church.....	261
3.2. The Sacramental union with the glorified Church.....	266
4. The Historic dimension of the mystery of salvation in catechetical teaching	269

Chapter IV	
Opening up to the Christian mystery celebrated in the liturgy	278
1. The liturgical gathering as a privileged context for mystagogy.....	279
1.1. <i>Ars celebrandi</i> as the condition of <i>actuosa participatio</i>	279
1.2. The mystagogical dimension of the liturgical space.....	289
2. Introducing the catechized into the mystery of the liturgical year.....	294
3. Catechesis as the introduction to the celebration of the sacraments	304
3.1. The sacraments of Christian initiation in catechetical teaching.....	304
3.1.1. The sacrament of baptism in catechetical teaching.....	305
3.1.2. The sacrament of confirmation in catechetical teaching and the pastoral service.....	311
3.1.3. The sacrament of Eucharist in catechetical teaching.....	322
3.2. Upbringing to understanding symbols.....	335
3.3. Preparation for the conscious participation in sacramental celebrations	342
3.3.1. Celebrations in catechesis as the way of developing the faith.....	342
3.3.2. Shaping Eucharistic attitudes	356
Chapter V	
Introducing the catechised into the mystery of the life of the Church.....	364
1. The divine and human dimension of the community of the Church.....	365
1.1. The mystery of the Church in catechetical teaching	365
1.2. Shaping the community of the Church as the task of catechesis.....	388
2. Upbringing to the mission – formation of witnesses of the faith.....	402
2.1. Belonging to the community of the People of God as the basis of participation in apostleship and mission of the Church	403
2.2. The catechetical formation of the apostolic-and-missionary attitude.....	414
2.3. A catechist as the witness of the faith in the community of the Church.....	432
3. The mystagogical dimension of the Christian upbringing in the family community.....	439
3.1. The family as a “domestic Church”	440
3.2. The objectives and tasks of a family catechumenate.....	446
Conclusion	461
Bibliography	475
Summary	513
Zusammenfassung.....	518

Inhaltsverzeichnis

Abkürzungsverzeichnis	15
Einleitung	19
Kapitel I	
Mystagogie in der Kirche des Altertums	37
1. Von den Anfängen der heidnischen Kulte bis zum Anbruch der urchristlichen Mystagogie	37
1.1. Initiations- und Übergangsriten	38
1.2. Mysterienkulte in vorchristlichen Religionen	42
1.3. Das christliche Mysterium in der Verkündigung des Paulus von Tarsus	47
1.4. Der mystagogische Charakter der apostolischen Lehre	53
2. Mystagogie in der Lehre der Kirchenväter	59
2.1. Mystagogische Elemente in der Lehre der apostolischen Väter	59
2.1.1. <i>Didaché</i> und <i>Hirte des Hermas</i> als Einführung in das christliche Heilsmysterium	60
2.1.2. Apologetische Zeugnisse der Lehrer des 2. Jahrhunderts: Justin der Märtyrer und Irenäus von Lyon	67
2.1.3. Die <i>Pascha-Homilie</i> des Melito von Sardes: eine Einführung in das Heilsmysterium	75
2.2. Mystagogie im Katechumenat vor der Konstantinischen Wende	79
2.3. Mystagogie in der Katechese und Pastoralpraxis der Kirchenväter nach der <i>Mailänder Vereinbarung</i>	89
2.3.1. Grundlegende Probleme im Zusammenhang mit dem Katechumenat nach der Konstantinischen Wende	90
2.3.2. Mystagogie in der Katechese der Kirchenväter des Ostens	94
2.3.3. Mystagogie in der Katechese der Kirchenväter des Westens	111
2.4. Das Verschwinden des Katechumenats als Ende der altertümlich-christlichen Mystagogie	120
Kapitel II	
Die Wiederentdeckung der Mystagogie in der Neuzeit	126
1. Forschungen zur Mystagogie am Beginn der liturgischen und kerygmatischen Bewegung	126
1.1. Ursprung und Beitrag der Liturgischen Bewegung für die Mystagogie	127
1.2. Mystagogische Intuition bei Odo Casel und Romano Guardini	133

1.3. Die Lehre von Papst Pius XII. über die Kirche und Liturgie als eine Anweisung für Mystagogie.....	141
1.4. Die Kerygmatische Katechese im Dienste der Einführung in das christliche Heilsmysterium.....	144
2. Die Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils als Grundlegung der Mystagogie.....	152
2.1. Die Vereinigung der Kirche mit Gott und ihr Offenbarwerden im Mysterium der Liturgie.....	152
2.1.1. Das pilgernden Gottesvolk als Mysterium der Kirche.....	153
2.1.2. Die Verwirklichung der Kirche im Mysterium der Liturgie.....	168
2.2. Richtlinien des Konzils für die liturgische Unterweisung des Volkes Gottes.....	173
2.3. Der <i>Ordo Initiationis Christianae Adultorum</i> (OICA) als Inspiration für eine erneuerte Mystagogie.....	179
3. Umriss der polnischen Geschichte der mystagogischen Katechese.....	188
3.1. Katechese im Dienste des Glaubens: Zu den theologischen Forschungen von Marian Finke.....	188
3.2. Der katechumenale Charakter der Katechese bei Franciszek Blachnicki.....	196
3.3. Der Beitrag von Jan Charytański zur Gestaltung der mystagogischen Katechese.....	205
 Kapitel III	
Einführung der Katechumenen in die geschichtliche Dimension des Heilsmysteriums.....	214
1. Heilsökonomie im Alten Testament.....	215
1.1. Gottes <i>Taten</i> und <i>Worte</i> – konstitutive Elemente der Heilsgeschichte.....	220
1.1.1. Gottes <i>Taten</i> und <i>Worte</i> – konstitutive Elemente der Heilsgeschichte.....	221
1.1.2. Das Wort Gottes im Alten Bund.....	225
1.2. Ankündigung und Vorbereitung der Sakramente christlicher Initiation im Alten Testament.....	230
1.2.1. Die Ankündigung und Vorbereitung des Sakraments der Taufe im Alten Testament.....	231
1.2.2. Das Wirken des Heiligen Geistes im Alten Testament als Ankündigung der Firmung.....	233
1.2.3. Die Ankündigung der Eucharistie in Ereignissen und Institutionen des Alten Bundes.....	238
2. Die Menschwerdung Christi als Erfüllung der Heilsgeschichte.....	244
2.1. Christuszentriertheit in nachkonziliaren Dokumenten zur Katechese.....	245
2.2. Umsetzungskriterien des Prinzips der Christuszentriertheit in der Katechese.....	252
3. Die Erwartung der Kirche der definitiven Erfüllung der Heilsgeschichte.....	261
3.1. Der eschatologische Charakter der pilgernden Kirche.....	261
3.2. Sakramentale Vereinigung mit der himmlischen Kirche.....	266
4. Die geschichtliche Dimension des Erlösungsmysteriums in der katechetischen Lehre.....	269

Kapitel IV

Die Hinführung des Menschen zur christlichen Mysterienfeier der Liturgie	278
1. Liturgische Versammlungen als bevorzugter Kontext für Mystagogik	279
1.1. <i>Ars celebrandi</i> als Bedingung für eine <i>actuosa participatio</i>	279
1.2. Die mystagogische Dimension der Feier der Liturgie	289
2. Einführung der Katechumenen in das Mysterium des liturgischen Jahres	294
3. Katechese als Einführung in die Feier der Sakramente	304
3.1. Sakramente der christlichen Einweihung (Mystagogie) in der Katechese	304
3.1.1. Das Sakrament der Taufe in der katechetischen Unterweisung	305
3.1.2. Das Sakrament der Firmung in der katechetischen Unterweisung und im pastoralen Dienst	311
3.1.3. Das Sakrament der Eucharistie in der katechetischen Unterweisung	322
3.2. Erziehung zum Symbolverständnis	335
3.3. Vorbereitung auf eine bewusste Teilnahme an der Feier der Sakramente	342
3.3.1. Feiern in der Katechese als Möglichkeit für die Entwicklung des Glaubens	342
3.3.2. Die Heranführung an eucharistische Haltungen	356

Kapitel V

Einführung der Katechumenen in das Geheimnis des kirchlichen Lebens	364
1. Göttliche und menschliche Dimension der Kirchengemeinschaft	365
1.1. Das Mysterium der Kirche in der Katechese	365
1.2. Die Gestaltung der Kirchengemeinschaft als Aufgabe der Katechese	388
2. Erziehung zur Mission als Heranbilden von Glaubenszeugen	402
2.1. Die Zugehörigkeit zur Gemeinschaft des Volkes Gottes als Voraussetzung für eine Teilnahme am Apostolat und an der Mission der Kirche	403
2.2. Katechese als Einübung einer apostolisch-missionarischen Haltung	414
2.3. Die Katecheten als Glaubenszeugen in der Kirchengemeinschaft	432
3. Die mystagogische Dimension der christlichen Erziehung in der Familie	439
3.1. Familie als „Hauskirche“	440
3.2. Ziele und Aufgaben des Familienkatechumenats	446
Schlusswort	461
Bibliographie	475
Summary	513
Zusammenfassung	518

WSTĘP

Dzieło uświęcenia i pojednania ludzi z Bogiem oraz godnego uwielbienia Ojca, zapowiedziane i przygotowane w Starym Przymierzu, a w pełni czasu dokonane w Chrystusie, miało z woli Boga trwać nadal w Kościele. W tym celu Chrystus przekazał swoją misję apostołom, których ustanowił żywym fundamentem budowli swojego Kościoła. Apostołowie obdarzeni Duchem Świętym (J 14,16n; Dz 1,8; 2,1-4) pełnili swój urząd poprzez głoszenie wszelkiemu stworzeniu Dobrej Nowiny (Mk 16,15), koncentrującej się wokół zwycięstwa Chrystusa nad szatanem i śmiercią (Dz 26,18), oraz przez sprawowanie paschalnego misterium w świętych znakach Eucharystii i innych sakramentów (KL 5). Wszyscy, którzy przez wiarę przyjmują orędzie o zbawczej śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa oraz doświadczają potwierdzenia tej wiary w sakramentach chrześcijańskiego wtajemniczenia, stają się uczestnikami Paschy Chrystusa (Rz 6,4; Ef 2,6; Kol 3,1) i przybranymi dziećmi Boga Ojca, uprawnionymi do tego, aby do Niego wołać *Abba* (Rz 8,15)¹. Głoszenie słowa Bożego i sprawowanie sakramentów zostało z woli zbawczej Chrystusa ze sobą wewnętrznie połączone (Mt 28,19) i należy od początku Kościoła do jego podstawowych funkcji². Kościół, wspierany obecnością Ducha Świętego, kontynuuje przez wieki powierzoną sobie misję, ukierunkowaną na spotkanie Boga z człowiekiem w Jezusie Chrystusie. Podejmując wysiłek katechizacji, wychowuje i uczy życia chrześcijańskiego, budując w ten sposób Mistyczne Ciało Chrystusa (CT 1).

Jako szczególny moment w historii posłannictwa zbawczego Kościoła wskazać należy II Sobór Watykański (1962–1965). Dzięki soborowej refleksji nad samym sobą, której istotę trafnie oddaje sformułowanie kardynała J.L. Suenesa: *Ecclesia, quid dicis de teipsa?*, Kościół określił rozumienie samego siebie oraz sposoby i formy swojego urzeczywistniania. Nauka Soboru, jako właściwa i dostosowana do naszych czasów postać samo-urzeczywistniania Kościoła, powinna na różne

¹ S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Poznań 2002, s. 32.

² Kościół aktualizuje zbawcze posłannictwo Jezusa Chrystusa poprzez realizację trzech Jego funkcji: nauczycielskiej, kapłańskiej i pasterskiej. Funkcja nauczycielska, nazywana też prorocką, polegająca na przepowiadaniu słowa Bożego, posiada pierwszeństwo pod względem chronologicznym, natomiast pierwszeństwo pod względem godności zajmuje funkcja kapłańska, polegająca na sprawowaniu sakramentów, zwłaszcza Eucharystii. Funkcja nauczycielska zapewnia obecność prawdy w Kościele, funkcja pasterska gwarantuje obecność miłości, zaś liturgia sakramentów, z Eucharystią w centrum, uobecnia we wspólnocie Kościoła jedność prawdy i miłości, wyrażoną najpełniej w samowydaniu Słowa Wcielonego na ofiarę za zbawienie świata – zob. R. Kamiński, *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*, Kraków 2001, s. 106-113; W. Przygoda, *Funkcje podstawowe Kościoła*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 260.

sposoby „przejąć przez dusze wszystkich członków Ludu Bożego”³. Kardynał Karol Wojtyła w studium o realizacji *Vaticanum II*, mówił wprost o potrzebie „inicjacji soborowej” czy wręcz „wtajemniczenia” w Sobór⁴. W świetle słów uczestnika Soboru – późniejszego papieża – całościowe odczytanie soborowego nauczania o misterium Chrystusa i Kościoła urzeczywistniającym się w liturgii (KL 2) oraz jego katechetyczna adaptacja staje się zadaniem najwyższej wagi. Dla autora rozprawy stanowi to motywację do podjęcia badań nad mistagogią w polskiej refleksji i praktyce katechetyczno-duszpasterskiej po II Soborze Watykańskim.

Kluczowym dla wyznaczenia obszaru badań niniejszej monografii jest wyjaśnienie użytego w tytule pracy określenia „katechetyczno-duszpasterski”. W posynodalnej adhortacji apostolskiej *Catechesi tradendae* zawarte jest nauczanie o konieczności katechezy w szerszym znaczeniu, podejmowanej dla dojrzałości i umocnienia wiary. Nie rezygnując z właściwego tradycyjnej katechezie wymiaru nauczania, katecheza o charakterze duszpasterskim znacznie je przewyższa (CT 25)⁵. Wynika to z faktu, że ma ona na celu nie jedynie przekaz wiedzy religijnej, lecz kształtowanie prawdziwej mentalności wiary, istotnej dla życia chrześcijańskiego w konkretnych sytuacjach jednostek i społeczeństwa. W ten sposób staje się drogą inicjacji do życia liturgiczno-sakramentalnego, gdzie sprawowane sakramenty wszczepiają człowieka w tajemnicę zbawienia, uświęcają jego życie w każdym jego przejawie oraz umożliwiają kontakt z tajemnicą paschalną Chrystusa. Katecheza rozumiana w ujęciu duszpasterskim jest także formacją do życia eklezjalnego, które ze wspólnoty wierzących w Chrystusa czyni *communio* prawdy, miłości i życia⁶. Taki sposób rozumienia katechezy uzasadnia kierunek podejmowanych w rozprawie analiz.

W soborowej Deklaracji *Gravissimum educationis* naucza się, że wszyscy ochrzczeni mają prawo do wychowania chrześcijańskiego. Jak wyjaśniono, jego istota polega na stopniowym wprowadzaniu ochrzczonych w misterium zbawienia, tak aby z każdym dniem byli oni bardziej świadomi otrzymanego daru wiary oraz uczyli się czcić Boga w Duchu i w prawdzie (J 4,24), zwłaszcza poprzez uczestnictwo w misterium liturgii. Celem wychowania chrześcijańskiego jest także wykształcenie u ochrzczonych zdolności do prowadzenia własnego życia według nowego człowieka w sprawiedliwości i prawdziwej świętości (Ef 4,22nn)

³ K. Wojtyła, *U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II*, Kraków 1988, s. 13.

⁴ Tamże.

⁵ W *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce* bardzo mocno podkreśla się konieczność powiązania katechezy z całą duszpasterską i misyjną działalnością Kościoła. Nie tracąc swojej własnej specyfiki, katecheza „w szczególny sposób winna łączyć się z takimi elementami pasterskiej misji Kościoła jak: [...] doświadczenie życia chrześcijańskiego; celebrowanie sakramentów; umacnianie wspólnoty eklezjalnej; świadectwo apostolskie i misyjne. Posiadają one wymiar katechetyczny, chociaż katecheza się z nimi nie utożsamia: przygotowują one do katechezy lub z niej wynikają” (PDK 19).

⁶ U. Gianetto, *Duszpasterstwo katechetyczne*, w: *Słownik katechetyczny*, red. J. Gevaert (red. wyd. polskiego K. Misiaszek), Warszawa 2006 s. 210-211.

oraz poczucia osobistej odpowiedzialności za wzrost Kościoła – Mistycznego Ciała Chrystusa (DWCH 2). Pomimo że nie zostało to wyrażone *expressis verbis*, takie ujęcie istoty wychowania chrześcijańskiego nawiązuje wprost do bogactwa doświadczeń starożytnego katechumenatu, który w procesie chrześcijańskiego wtajemniczenia posługiwał się mistagogią, traktowaną jako ostateczne wprowadzenie nowo ochrzczonych w misterium wiary chrześcijańskiej⁷.

Pojęcie mistagogii posiada długą historię, której początki sięgają czasów przedchrześcijańskich. W języku kościelnym termin ten pojawił się już w pierwszych wiekach istnienia Kościoła. Patrystyczna mistagogia rozwijała się wraz z katechumenatem i wraz z jego zanikiem odeszła w zapomnienie. Pomimo to o mistagogii w Kościele można mówić nawet wówczas, gdy samo pojęcie nie jest wprawdzie używane, lecz treści w nim zawarte oraz działania odpowiadające jego istocie znajdują swoje odzwierciedlenie na płaszczyźnie refleksji teologicznej i w praktyce duszpasterskiej⁸. Od czasów chrześcijańskiej starożytności pojęcie mistagogii ulegało znacznemu rozwojowi, stając się współcześnie terminem równie złożonym, co wieloznacznym⁹. Odnowa mistagogii w czasach współczesnych, zainicjowana przez przedstawicieli ruchu liturgicznego i kerygmatycznego, spowodowała, że poszczególne nauki teologiczne, jak liturgika, homiletyka, katechetyka, teologia pastoralna czy pedagogika religii, czują się uprawnione, aby podkreślać rozmaite jej ujęcia i możliwości interpretacji¹⁰. Najczęściej sposób postrzegania mistagogii uzależniony jest od sposobu rozumienia liturgii lub, jak w przypadku Karla Rahnera, teologii pastoralnej. W nawiązaniu do myśli Oda Casela, mistagogia może być rozumiana jako wprowadzanie w urzeczywistniające się misterium. Jest także ukazywana – jak proponował Romano Guardini – jako formacja do prawdziwego i przeżywanego bycia człowiekiem, czy też za Karlem Rahnerem, jako misterium samoudzielania się Boga człowiekowi. Paul Teilhard de Chardin natomiast rozumiał mistagogię jako usiłowanie doświadczenia najgłębszej treści wiary i zbliżenie się przez to do Boga i do człowieka¹¹. Z uwagi na obiektywną trudność jednoznacznego zdefiniowania współczesnego rozumienia pojęcia mistagogii, uzasadnionym wydaje się, aby mówić o jednym z wielu możliwych sposobów ujmowania mistagogii, niż dążyć do arbitralnych rozstrzygnięć. Podejmując temat mistagogii w świetle Soboru Watykańskiego II, można powiedzieć,

⁷ Problematykę wczesnochrześcijańskiego katechumenatu podejmują liczne opracowania. Zob. np.: M. Dujarier, *Krótką historia katechumenatu*, Poznań 1990; E. Stanula, *Katechumenat*, w: EK, t. 8, red. A. Szostek i in., Lublin 2000, kol. 1055-1057; R. Murawski, *Historia katechezy. Część I. Katecheza w pierwszych wiekach*, Warszawa 2011, s. 281-295; B. Mokrzycki, *Katechumenat wczesnochrześcijański*, „Communio” 3,1 (1983); s. 9-27; A. Matyszewski, *Droga inicjacji chrześcijańskiej według Itinerarium Egeriae*, CTh 72,3 (2002), s. 135-154.

⁸ M. Polak, *Mistagogia w duszpasterstwie Kościoła. Studium pastoralnoteologiczne*, Poznań 2012, s. 13.

⁹ B. Nadolski, *Mistagogia*, w: *Leksykon liturgii*, red. tegoż, Poznań 2006, s. 940.

¹⁰ J.H. Sobeczko, *Rola i miejsce mistagogii w Kościele pierwotnym*, w: *Mistagogia a duchowość*, red. A. Żądło, Katowice, 2004, s. 31.

¹¹ B. Nadolski, *Mistagogia jako metoda w liturgii*, CTh 65,3 (1995), s. 103-107.

że nauczanie soborowe zainicjowało dwa główne nurty współczesnej interpretacji mistagogii. Pierwszy z nich to nawiązująca do patrystycznej katechezy sakramentalnej mistagogia liturgiczno-katechetyczna, drugi zaś to tzw. nowa mistagogia, zorientowana antropologicznie, określana także jako „mistagogia w rozumieniu transcendentalno-teologicznym”¹². Przedmiotem badań niniejszej rozprawy będzie mistagogia ujmowana w aspekcie liturgiczno-katechetycznym.

Wypełniając obowiązek wychowania w wierze, Kościół zabiega o wszystkie odpowiednie do tego środki, stosując przede wszystkim sobie właściwe. Sobór Watykański II jako najważniejszy z nich wskazał katechizację. Ojcowie soborowi wyraźnie podkreślili przy tym, że chodzi o katechezę, która „rozjaśnia i umacnia wiarę, daje siły do życia zgodnego z duchem Chrystusa, prowadzi do świadomego i czynnego udziału w misterium liturgicznym oraz pobudza do działalności apostołskiej” (DWCH 4). Wskazane w dokumencie soborowym zadania katechetyczne znacznie przekraczają tradycyjnie rozumiane nauczanie¹³, kładąc akcent na wtajemniczającą funkcję katechezy. Jeszcze mocniej zostało to podkreślone w Dekrecie o działalności misyjnej Kościoła, gdzie mówiąc o katechumenacie, stwierdzono, że „nie jest on jedynie wykładem dogmatów i pouczeń, lecz odpowiednio rozłożonym w czasie wstępem i szkoleniem, podczas których uczniowie łączą się z Chrystusem, swoim Nauczycielem. Katechumeni powinni więc być właściwie wtajemniczani w misterium zbawienia, praktykowanie obyczajów ewangelicznych i świętych obrzędów celebrowanych w następujących po sobie okresach, a także wprowadzani w życie wiary, liturgii i miłości Ludu Bożego” (DM 14). Jest rzeczą niezwykle istotną, aby od samego początku odczuwali swoją przynależność do Ludu Bożego. Odpowiedzialność za to spoczywa na całej wspólnotie wierzących, zwłaszcza zaś na rodzicach i chrzestnych (DM 14).

Katecheza, będąca głoszeniem orędzia zbawienia ludziom żyjącym w różnych warunkach społeczno-kulturowych, wymaga stałej odnowy i ciągłego otwierania się na nową rzeczywistość, w której jest realizowana. Nowe czasy domagają się nowej katechezy¹⁴. Z tego względu do istoty katechetyki należy stała refleksja nad aktualną sytuacją Kościoła i jego członków, aby wypracować najlepsze dla danego czasu formy przekazywania i kształtowania wiary¹⁵. Sobór Watykański II, który

¹² M. Polak, *Mistagogia w duszpasterstwie Kościoła...*, s. 25.

¹³ W poszczególnych okresach historii Kościoła istota katechezy była różnie ujmowana. Zwraca uwagę na różne wartości katechezy, postrzegając ją jako nauczanie, wychowanie, przepowiadanie, interpretację, posługę słowa i katechumenat. Najczęściej w historii rozumiana była jako nauczanie religijne, co w praktyce oznaczało ograniczenie zadań katechezy do przekazu wiadomości religijnych. Również dzisiaj, pomimo precyzyjnego określenia w dokumentach katechetycznych potrojonej funkcji katechezy (CT 18; PDK 18), w praktyce często redukuje się ją do nauczania doktryny chrześcijańskiej – zob. H. Wrońska, *Katechizacja*, w: *Teologia pastoralna*, t. 2: *Teologia pastoralna szczegółowa*, red. R. Kamiński, Lublin 2002, s. 181.

¹⁴ M. Majewski, *Tożsamość katechezy integralnej*, Kraków 1995, s. 67.

¹⁵ Podejmowane w historii Kościoła próby poszukiwania katechezy rozumianej jako przystosowana do potrzeb czasu i miejsca forma katechumenatu, adekwatna do duszpasterskich uwarunkowań danej godziny zbawienia – *kairos* – przedstawił w 1973 roku ks. Franciszek Blachnicki. Autor

przyjmujemy jako główny punkt odniesienia dla podejmowanych w pracy badań nad współczesną mistagogią liturgiczno-katechetyczną, nie pozostawił odrębnego dokumentu poświęconego katechezie. Konsekwentnie objawiająca się w trakcie obrad soborowych nowa samoświadomość Kościoła oraz będące jej owocem odmienne niż w minionych wiekach określenie stosunku Kościoła wobec świata, a zwłaszcza nauczanie dotyczące liturgii, stały się jednak dla katechetyków i duszpasterzy inspiracją do poszukiwania nowego modelu katechezy, który najlepiej odpowiadałby wskazaniom zawartym w soborowych dokumentach. Doceniając znaczenie całego nauczania soborowego, jako najważniejsze źródło w tym względzie wskazać należy Konstytucję dogmatyczną o Kościele *Lumen gentium*, Konstytucję o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, Konstytucję o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* oraz Konstytucję o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*¹⁶.

Równolegle do trwających prac soborowych, za kolejne źródło przemian w dziedzinie katechetyki i katechezy uznać należy kongresy katechetyczne lat sześćdziesiątych (Eichstätt 1961, Bangkok 1962, Katigondo 1964, Manilia 1967), a szczególnie kongres w Rzymie w 1971 roku. Tam właśnie opublikowana została *Ogólna instrukcja katechetyczna*, w której znalazło swój wyraz nauczanie Soboru Watykańskiego II oraz krystalizujące się na wspomnianych kongresach nowe nurty katechetyczne – kerygmaticzny i antropologiczny¹⁷. Pierwszy z nich odegrał wielkie znaczenie w procesie ponownego odkrywania i dowartościowania mistagogii liturgiczno-katechetycznej w czasach współczesnych.

Ujmując zagadnienie posoborowych przemian katechetycznych w porządku chronologicznym, kolejny znaczący impuls dla katechetycznych poszukiwań przyniósł zwołany dziesięć lat po zakończeniu Soboru Watykańskiego II Synod o ewangelizacji. Owocem synodalnej pracy było ukazanie w nowy sposób problematyki wzajemnych relacji, zależności i powiązań procesu ewangelizacji i katechizacji (EN 22). Doceniając znaczenie dla ewangelizacji tradycyjnego nauczania katechetycznego, podkreślono jednak, że „dzisiejsze warunki coraz bardziej domagają się katechizacji w postaci jakiegoś katechumenatu dla dzieci i młodzieży” (EN 44). Zauważono także, że skuteczność ewangelizacji uwarunkowana jest ścisłym związkiem i wzajemną wymianą pomiędzy słowem Bożym i sakramentami. Odnosząc się krytycznie do wszelkich przejawów przeciwstawiania sobie głoszenia Ewangelii i udzielania sakramentów, stwierdzono, że „zwyczaj udzielania Sakramentów bez mocnego fundamentu katechetycznego o tych Sakramentach [...]

postawił wówczas znaczące pytanie o celowość i wystarczalność podjętych działań. Czy wypełniały one należycie zadania przypadające im z natury, tj. wprowadzanie nowych pokoleń w pełne życie chrześcijańskie we wspólnocie Kościoła? Zdaniem ks. Blachnickiego, to pytanie może i musi postawić katechetyka w odniesieniu do dzisiejszego katechumenatu – zob. *Katechumenat na dzisiejszą godzinę*, „Tygodnik Powszechny” 24 (1973), s. 1-2.

¹⁶ J. Charytański, *Inspiracje soborowe w katechetyce*, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła. Część 1*, red. W. Kubik, Warszawa 1985, s. 13-14.

¹⁷ W. Kubik, *Przedmowa do pierwszej tomu serii „Biblioteka Katechety”*, w: tamże, s. 9.

pozbawia je właściwej im skuteczności. Właściwym bowiem zadaniem ewangelizującego jest tak wykształcić w wierze, aby ona doprowadziła poszczególnych chrześcijan do Sakramentów wiary prawdziwie przeżywanych, a nie do gnuśnego ich przyjmowania lub czucia do nich odrazy” (EN 47). Szczególne znaczenie dla pełniejszego odkrycia i kształtowania w duchu soborowego nauczania wzajemnych relacji zachodzących pomiędzy katechezą a liturgią odegrał zwołany w 1977 roku Synod o katechizacji. Jako fundamentalne dla mistagogii katechetycznej przyjąć należy zawarte w posynodalnej adhortacji apostolskiej stwierdzenie, że „katecheza z natury swej związana jest z całym sprawowaniem liturgii i sakramentów, gdyż właśnie w sakramentach, a zwłaszcza w Eucharystii, Jezus Chrystus działa najpełniej w celu przemiany człowieka” (CT 23).

W refleksji nad katechezą na pierwszym miejscu podjąć należy zagadnienie celu, którego wyznaczenie jest próbą odpowiedzi na pytania: Do czego zmierza katecheza? Jakie wyniki zamierza osiągnąć? Jakie cechy chce ukształtować w katechizowanym?¹⁸. Zobowiązujące wskazania w tym względzie podaje *Catechesi tradendae*. Jan Paweł II za ostateczny cel katechezy uznał doprowadzenie katechizowanych „nie tylko do spotkania z Jezusem Chrystusem, ale do zjednoczenia, a nawet głębokiej z Nim zażyłości. Bo tylko On sam może prowadzić do miłości Ojca w Duchu Świętym i do uczestnictwa w życiu Trójcy Świętej” (CT 5). Jak podkreślił papież, stanie się to możliwe jedynie wówczas, gdy katecheza pomoże odkryć katechizowanym odwieczny plan Boga, który wypełnił się w Osobie Chrystusa i poprowadzi ich do zrozumienia znaczenia słów i czynów Chrystusa oraz znaków dokonanych przez Niego, gdyż zawierają one w sobie i ukazują Jego Tajemnicę (CT 5). Powyższe wskazania Jana Pawła II należy interpretować jako postulat odchodzenia od przeintelektualizowania katechezy na rzecz realizacji funkcji wtajemniczenia¹⁹. Takie ujęcie celu i charakteru katechezy pozostaje w duchowej bliskości z przepowiadaniem św. Pawła Apostoła o chrześcijańskim misterium (Ef 3,1-12) oraz katechezami mistagogicznymi Ojców Kościoła. Mistagogia ukazuje się zatem jako najbardziej właściwy wymiar posoborowej katechezy.

Postulat katechezy mistagogicznej można także wydedukować ze wskazań zawartych w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji*. W dokumencie postrzega się katechezę jako podstawowy element wtajemniczenia chrześcijańskiego. Z tego względu, niejako z samej swej natury jest ona ściśle związana z sakramentami wtajemniczenia chrześcijańskiego (DOK 66). „Ci, którzy nawrócili się do Jezusa Chrystusa i zostali wychowani w wierze za pośrednictwem katechezy, przyjmując sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego: chrzest, bierzmowanie i Eucharystię, są «wybawieni z mocy ciemności, współumarli, współpogrzebani i współzmartwychwstali

¹⁸ H. Wrońska, *Katechizacja...*, s. 184.

¹⁹ Wpolskim dyrektorium katechetycznym, rozwijanie poznania wiary wskazuje się jako „szczególnie pilne zadanie współczesnej polskiej katechezy”. Autorzy dokumentu podkreślają jednak, że działania katechetyczne mające na celu poznawanie treści wiary – *fides quae*, powinny zawsze prowadzić do rozwoju osobistej wiary katechizowanego – *fides qua* (PDK 24).

z Chrystusem, otrzymują Ducha przybrania za synów i obchodzą z całym Ludem Bożym pamiątkę śmierci i zmartwychwstania Pana» (DOK 65). W *Dyrektorium* stwierdza się wprost, że katecheza jest wtajemniczeniem, gdyż włącza we wspólnotę Kościoła, który żyje wiarą, celebrowa ją i o niej świadczy. Realizuje zatem równocześnie – w randze dla siebie właściwej – funkcje wtajemniczenia, wychowania i pouczenia (DOK 68)²⁰. Dokument obliguje wręcz, aby pośród różnych form katechezy stałej, właśnie katecheza liturgiczna, która przygotowuje do sakramentów oraz sprzyja zrozumieniu i głębszemu doświadczeniu liturgii, wyjaśnia treści modlitw, znaczenie gestów i znaków, wychowuje do czynnego uczestniczenia, do kontemplacji i milczenia, „była uważana za wyjątkową formę katechezy” (DOK 71). *Katechizm Kościoła katolickiego* jeszcze wyraźniej precyzuje istotę katechezy liturgicznej, definiując jej cel jako wprowadzenie w misterium Chrystusa. Katechezę liturgiczną określa się wprost jako „mistagogię”, gdyż jej zadaniem jest przeprowadzenie katechizowanych „od tego, co widzialne, do tego, co niewidzialne, od znaku, do tego, co on oznacza, od «sakramentów» do «misteriów»” (KKK 1075). W perspektywie badań, które stanowią przedmiot niniejszej dysertacji, szczególnego zobowiązania nabiera stwierdzenie, że „taka katecheza jest zadaniem katechizmów lokalnych i regionalnych” (KKK 1075). Jak zauważył Władysław Kubik, posoborowe dokumenty katechetyczne „przytłoczyły katechetyków i katechetów nowymi zadaniami, a zwłaszcza zmusiły do nowego spojrzenia na swoją odpowiedzialność na polu katechizacji”²¹. Pytaniem otwartym pozostaje, w jakim stopniu to postulowane w Magisterium Kościoła mistagogiczne ukierunkowanie katechezy znalazło swój wyraz w polskiej refleksji i praktyce katechetyczno-duszpasterskiej po II Soborze Watykańskim.

Właściwe ujęcie badanego zagadnienia domaga się także uwzględnienia historycznego i społeczno-politycznego kontekstu polskiej katechezy okresu posoborowego. Rozpoczęta przez władze PRL w 1945 roku programowa laicyzacja wychowania i nauczania znalazła swój wyraz w całkowitym usunięciu nauki religii z polskiego systemu oświaty w 1961 roku²². Od tego czasu, aż do powrotu

²⁰ Zob. także OIK 31.

²¹ W. Kubik, *Przedmowa...*, s. 10.

²² 15 lipca 1961 roku Sejm PRL uchwalił ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania, w której zadekretowano, że szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Od tego czasu władze polityczne podejmowały dalsze działania zmierzające do ateizacji społeczeństwa. Polegały one, między innymi, na ograniczaniu katechizacji prowadzonej przy parafiach oraz próbach podporządkowania jej władzom oświatowym. Instrukcja Ministra Oświaty z 21 listopada 1961 roku przewidywała tryb postępowania represyjnego wobec księży proboszczów odmawiających rejestrowania terenowych punktów katechetycznych i składania sprawozdań z prowadzonej działalności katechetycznej. Represje wobec działalności katechetycznej trwały z różnym natężeniem przez kolejnych dwadzieścia lat. Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania o katechezie parafialnej z dnia 23 października 1981 roku ostatecznie wyłączyło ją spod kontroli i nadzoru władz państwowych – zob. M. Cogiel, *Krótki rys historyczny katechezy w polskiej szkole po drugiej wojnie światowej*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/historia_katechezy.html [dostęp: 16.12.2016].

nauki religii do publicznych szkół i przedszkoli, spotkania katechetyczne odbywały się w punktach katechetycznych organizowanych na terenie parafii. W początkowym okresie korzystano z dotychczasowych podręczników i programu przyjętego przez Ministerstwo Oświaty w 1958 roku²³. Z biegiem czasu coraz szersze grono katechetyków i katechetów dostrzegało niewystarczalność nawet najlepiej przygotowanych katechez sprzed kilkudziesięciu lat i postulowało potrzebę opracowania nowego programu i nowych katechizmów. Jak ocenił Jan Charytański, „można je było przeprowadzić przy bardzo twardej dyscyplinie, a jednocześnie zaznaczała się absencja uczniów. Zjawisko to dotyczyło przede wszystkim młodzieży szkół średnich. Nie mniej wyraźnie występowało na wszystkich poziomach edukacji”²⁴. Wobec obserwowanych problemów katechetycznych podjęto prace zmierzające do przygotowania nowego programu. Odnosząc się do jego genezy i teologicznych podstaw, Jerzy Stroba jednoznacznie wskazywał na dokumenty Soboru Watykańskiego II. Uwzględnienie myśli soborowej w katechezie wymagało przekształcenia tak, aby Biblia, liturgia i historia Kościoła, traktowane dotychczas jako przedmioty lekcyjne, stały się źródłami katechezy. Nowe programy katechetyczne musiały zostać tak przepracowane, aby poszczególne zagadnienia nie były podejmowane jedynie w ciągu poszczególnych lat katechezy, lecz aby stały się źródłem i integralną częścią każdej jednostki katechetycznej. Nowego sposobu przedstawienia w katechezie domagało się także inspirowane Soborem nauczanie o Kościele rozumianym jako *mysterium* oraz o sakramentach, zwłaszcza zaś o Eucharystii²⁵.

Po okresie niemal dziesięcioletniej pracy redakcyjnej, której towarzyszyły „długie i zacięte dyskusje”²⁶, Konferencja Episkopatu Polski zatwierdziła 1 kwietnia 1971 roku nowy *Ramowy program katechizacji*, który dzielił dwunastoletnią katechizację w Polsce na trzy cykle: eucharystyczny, dojrzałości chrześcijańskiej i obecności chrześcijanina w świecie. Uwzględniając zróżnicowanie istniejących w ówczesnym środowisku katechetycznym koncepcji katechezy, przyjęto także programy szczegółowe: dwa dla szkoły podstawowej i cztery dla szkoły średniej, do których opublikowano serie podręczników katechetycznych napisanych przez znanych polskich katechetyków, między innymi Władysława Kubika, Jana Charytańskiego, Edwarda Materskiego, Romana Murawskiego, Władysława Koskę, Natalię Hekker. Po kilku latach od wprowadzenia nowego programu katechizacji, największą popularnością wśród katechetów pracujących z uczniami szkoły podstawowej cieszyły się katechizmy serii *Bóg z nami* oraz *Katechizm religii*

²³ A. Walulik, *Katecheza inicjacyjna w polskich katechizmach (1945–1990)*, Kraków 2002, s. 94-97.

²⁴ J. Charytański, *Nowy program*, „Katecheta” 16,1 (1972), s. 13.

²⁵ J. Stroba, *Geneza nowego programu katechetycznego*, „Katecheta” 16,4 (1972), s. 157-158.

²⁶ Historię prac redakcyjnych nad nowym programem katechizacji, z uwzględnieniem polaryzacji stanowisk prezentowanych przez poszczególne ośrodki katechetyczne w Polsce, w ciekawy sposób przedstawił Jan Charytański – zob. *Zmagania o kształt katechezy w Polsce. Długa wspólna droga*, Kraków 2001, s. 56-75.

katolickiej, opracowane dla realizacji pierwszej wersji programu szczegółowego²⁷. Również w pierwszych latach po powrocie nauczania religii do szkół były one wznawiane i ukazywały się w nowej redakcji²⁸. Z tego względu należy założyć, że w największym stopniu reprezentują one realizowany w polskiej posoborowej praktyce katechetycznej model katechezy inicjacyjnej, której integralną część stanowić miała mistagogia.

Zmiany społeczne i polityczne, jakie nastąpiły w Polsce w roku 1989, otworzyły możliwość powrotu nauczania religii do szkół z dniem 1 września 1990 roku. W początkowym okresie nauczanie religii miało odbywać się według programów i katechizmów wykorzystywanych dotychczas w nauczaniu parafialnym. Wkrótce jednak, ze względu na planowaną od 1999 roku reformę oświatową, zaistniała potrzeba opracowania nowych programów i podręczników do nauki religii²⁹. Po kilku latach teologicznej dyskusji na temat nowej sytuacji polskiej katechezy zgodzono się, że pomimo wielu pozytywnych aspektów „szkolne nauczanie religii nie wydaje się jednak wypełniać w zadowalającym stopniu wszystkich założeń integralnie ujmowanej katechezy w takim jej rozumieniu, jakie podawane jest w katechetycznych dokumentach Magisterium Kościoła” (PDK 13). Jak stwierdzono dalej, „katecheza będąc aktem ze swej natury eklezjalnym, domaga się przede wszystkim uznania Kościoła jako jej prawdziwego podmiotu, gdyż to on jest rzeczywistym nauczycielem wiary, którego nie mogą zastąpić inne podmioty życia społecznego, np. szkoła, ani tym bardziej stanowić jedyne miejsca jej realizacji i rozwoju. Katecheza stanowi ponadto podstawowy element wtajemniczenia chrześcijańskiego i jest ściśle złączona z sakramentami wtajemniczenia, co urzeczywistnia się najbardziej i najskuteczniej w parafii” (PDK 13). Uwzględniając powyższe przesłanki polskiego dyrektorium katechetycznego, w analizie dotyczącej mistagogii w polskiej katechezie po roku 1990 będziemy mieli na względzie działania katechetyczno-duszpasterskie podejmowane zasadniczo w środowisku parafialnym lub we wspólnocie rodzinnej.

²⁷ A. Walulik, *Katecheza inicjacyjna...*, s. 117.

²⁸ B. Bilicka, *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009, s. 409.

²⁹ II Polski Synod Plenarny zobowiązał odpowiedzialnych za katechezę w Polsce do zintensyfikowania wysiłków w celu przygotowania i upowszechnienia nowych programów katechetycznych i wychowawczych oraz stworzenia zaplecza pedagogicznego i dydaktycznego odpowiadającego potrzebom katechezy. Wskazując na wynikający z natury katechezy jej związek z całym sprawowaniem liturgii i sakramentami, zwrócono uwagę, że powrót nauczania religii do szkół nie zwalnia duszpasterzy i innych osób odpowiedzialnych za prowadzenie katechezy parafialnej. Jej funkcją powinno być pogłębienie procesu wtajemniczenia chrześcijańskiego dokonującego się w rodzinie i szkole poprzez przygotowanie do przyjęcia sakramentów: Komunii świętej, pokuty i bierzmowania, wychowanie do współpracy z łaską chrztu na co dzień, prowadzenie do głębokiego przeżywania liturgii we wspólnocie parafialnej oraz kształtowanie więzi z parafią i Kościołem partykularnym. Jako pilne zadanie stojące przed Kościołem w Polsce wskazano „opracowanie programu i zakresu funkcjonowania tego typu katechezy” – zob. *Szkola i uniwersytet w życiu Kościoła i narodu*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, s. 58–59.

W obecnej sytuacji polskiej, wobec obserwowanych trudności szkolnego nauczania religii w realizacji funkcji wtajemniczenia, postulowana katecheza parafialna³⁰ mogłaby wypełnić wszystkie założenia katechezy kościelnej. Chodziłoby szczególnie o katechumenat albo zbliżone do niego formy, które umożliwią powiązanie w jeden akt liturgiczno-katechetyczny integralnie ujmowanego procesu inicjacji chrześcijańskiej, jego kontynuację i stopniowe pogłębianie. Wskazany cel pomoże osiągnąć właściwie rozumiana i odpowiednio adoptowana do uwarunkowań duszpasterskich katecheza mistagogiczna³¹.

Zamierzeniem autora niniejszej rozprawy jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o istotę i charakter mistagogii w katechezie oraz sposoby i formy jej realizacji w polskich programach i katechizmach posoborowych. Problem badawczy rozprawy zawarty jest w następujących, szczegółowych pytaniach: Jakie racje przemawiają za tym, aby uznać mistagogię za najważniejszy wymiar katechezy? Czy na podstawie refleksji katechetyczno-duszpasterskiej, inspirowanej nauczaniem Soboru Watykańskiego II, można mówić o polskiej katechezie mistagogicznej? W jakim stopniu przemyślenia i postulaty katechetyków i duszpasterzy odnośnie do mistagogii znalazły swoją aplikację w opracowanych programach katechetycznych i katechizmach okresu posoborowego? Na ile uwzględniono w nich właściwy dla mistagogii historyczny wymiar misterium zbawienia, jak również otwieranie człowieka na misterium celebrowane w liturgii, wprowadzanie w misterium Kościoła, mistagogiczną formację świadków wiary oraz mistagogiczny wymiar wychowania we wspólnocie rodzinnej?

Niniejsza monografia wykorzystuje, dający się podzielić na kilka grup, materiał źródłowy. Pierwszym źródłem jest Pismo Święte, będące najważniejszym punktem odniesienia dla omówienia początków katechetycznego nauczania w przepowiadaniu apostoelskim oraz historycznego wymiaru misterium zbawienia. Dla ukazania mistagogii w polskiej refleksji i praktyce katechetyczno-duszpasterskiej – co stanowi główny cel niniejszej rozprawy – źródłami pierwszorzędnymi są opracowania polskich autorów dotyczące problematyki pracy, programy katechetyczne, katechizmy oraz dokumenty Kościoła katolickiego w Polsce. Wśród programów katechetycznych realizowanych w okresie posoborowym fundamentalne znaczenie dla badań nad mistagogią ma *Program katechizacji* opublikowany w roku 1971. Ze względu na wspomniany już najwyższy stopień reprezentatywności dla posoborowej katechezy, jako pomoce katechetyczne o szczególnym znaczeniu przyjmujemy katechizmy serii *Bóg z nami* i *Katechizm religii katolickiej* wraz z opracowanymi dla nich podręcznikami metodycznymi. Do innych ważnych dokumentów katechetycznych zaliczyć należy *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* opublikowane w 2001 roku.

³⁰ S. Dziekoński, *Katecheza inicjacyjna w Polsce – rzeczywistość i oczekiwania*, w: *Funkcja inicjacyjna katechezy w Kościele współczesnym*, red. K. Kantowski, Szczecin 2007, s. 97-110.

³¹ K. Misiaszek, *Mistagogia w katechezie*, w: *Mistagogia a duchowość*, red. A. Żądło, Katowice 2004, s. 87.

Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce z roku 2001 i 2010 oraz *Programy nauczania religii* z roku 2001 i 2010 przyjmujemy jako materiał źródłowy jedynie w kontekście wskazań dotyczących katechezy parafialnej i rodzinnej. Kolejność pozostałych źródeł wynika z chronologicznego układu planu rozprawy. A zatem następną grupą źródeł są pisma Ojców Kościoła odnoszące się do starochrześcijańskiej mistagogii, a zwłaszcza same katechezy mistagogiczne IV wieku. Dalej dokumenty Magisterium Kościoła, wśród których prymarne znaczenie dla odnowy mistagogii w czasach współczesnych posiadają dokumenty Soboru Watykańskiego II, w szczególności wspomniane wyżej cztery soborowe konstytucje. W dalszej kolejności posoborowe dokumenty i wskazania katechetyczne zawarte w nauczaniu papieży. Jako szczególnie istotne uznać należy adhortacje apostolskie *Evangelii nuntiandi* Pawła VI, *Catechesi tradendae* Jana Pawła II i *Sacramentum Caritatis* Benedykta XVI. Odrębną grupę źródeł tworzą publikacje watykańskich kongregacji. Dokumentami ważnymi dla katechetycznej mistagogii są tutaj instrukcje i dyktoria, takie jak: *Ogólna instrukcja katechetyczna* z roku 1971, *Dyktorium ogólne o katechizacji* z roku 1987 oraz *Dyktorium o Mszach Świętych z udziałem dzieci* z roku 1973. Wreszcie ryty sprawowania sakramentów wraz z zawartymi w nich wprowadzeniami. W tej grupie podkreślić należy szczególnie znaczenie *Obrzędów chrześcijańskie- go wtajemniczania dorosłych* z roku 1972.

Analiza opracowań polskich autorów upoważnia do stwierdzenia, że badania nad mistagogią liturgiczno-katechetyczną w ujęciu założonym przez autora niniejszej rozprawy nie zostały do tej pory przeprowadzone. Zagadnienie mistagogii podejmują liczne opracowania z zakresu teologii pastoralnej, liturgiki, homiletyki i katechetyki. W kontekście problematyki pracy, jako szczególnie istotne uznać należy publikacje autorstwa Bogusława Nadolskiego³², Jerzego Kopcia³³, Stanisława Czerwika³⁴, Kazimierza Matwiejuka³⁵, Wojciecha Zyzaka³⁶, przywoływaną już monografię Mieczysława Polaka³⁷ oraz artykuły

³² B. Nadolski, *Mistagogia jako metoda w liturgii*, CTh 65,3 (1995), s. 101-112; tenże, *Mistagogia*, w: *Leksykon liturgii*, red. tegoż, Poznań 2006, s. 938-944.

³³ J. Kopeć, *Formacja liturgiczna, czyli mistagogia w liturgii*, „Liturgia Sacra” 2,3-4 (1996), s. 23-38; tenże, *Formacja liturgiczna w warunkach Kościoła polskiego*, w: *Wprowadzenie soborowej odnowy liturgii*, red. E. Mateja, R. Pierskała, Opole 1999, s. 95-122.

³⁴ S. Czerwik, *Kerygmat – inicjacja – mistagogia. Trzy płaszczyzny formacji chrześcijanina w Kościele*, „Anamnesis” 7,24 (2001), s. 43-51; tenże, *Być mistagogiem*, „Pastores” 29,4 (2005), s. 122-130.

³⁵ K. Matwiejuk, *Mistagogia liturgiczna*, „Anamnesis” 61,2 (2010), s. 77-81.

³⁶ W. Zyzak, *Mistagogia*, w: *Leksykon duchowości chrześcijańskiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kraków 2002, s. 527-530.

³⁷ Autor podejmuje zagadnienie współczesnej mistagogii liturgiczno-katechetycznej, jednak zasadniczym celem studium jest pastoralnoteologiczna refleksja nad mistagogią w duszpasterstwie Kościoła. Szczególna uwaga została zwrócona na koncepcję tzw. nowej mistagogii Karla Rahnera i jej pastoralnoteologiczną interpretację podjętą przez teologów obszaru języka niemieckiego, określaną jako „duszpasterstwo mistagogiczne” (mystagogische Seelsorge) – zob. M. Polak, *Mistagogia w duszpasterstwie Kościoła...*, s. 22.

opublikowane w pracy zbiorowej pod redakcją Andrzeja Żądły³⁸. Dużą wartość merytoryczną dla ukazania początków katechezy mistagogicznej, od czasów starożytności chrześcijańskiej integralnie powiązanej z katechumenatem, mają opracowania Romana Murawskiego³⁹, Bronisława Mokrzyckiego⁴⁰ i Czesława Krakowiaka⁴¹.

Wśród publikacji podejmujących problematykę inicjacji sakramentalnej w polskiej katechezie należy zwrócić uwagę na cytowaną już monografię Anny Walulik. Analizując programy katechetyczne i podręczniki do katechezy inicjacyjnej opublikowane w latach 1945–1990, autorka starała się odpowiedzieć na pytanie, jaki charakter miała katecheza inicjacyjna w Polsce po II wojnie światowej. W nawiązaniu do polskiej praktyki duszpasterskiej, która – zdaniem autorki – traktuje przygotowanie do sakramentu bierzmowania jako „osobny problem duszpasterski”, zagadnienie inicjacji chrześcijańskiej ograniczone zostało w jej pracy do sakramentu Eucharystii i pokuty⁴². Wskazany brak domaga się niezbędnego uzupełnienia. W pewien sposób czyni temu zadość monografia Pawła Mąkosy, analizująca dogłębnie założenia dokumentów katechetycznych odnośnie do nauczania religii w szkole i katechezy parafialnej młodzieży gimnazjalnej w Polsce w latach 1999/2000–2009/2010. Prowadzone analizy dotyczą także katechezy przygotowującej do sakramentu bierzmowania, gdyż w wyniku wprowadzonej w 1999 roku reformy systemu edukacji, udziela się go młodzieży uczęszczającej do III klasy gimnazjum. W części poświęconej katechezie mistagogicznej autor odniósł się do jej istoty oraz ukazał aplikację do katechezy młodzieży gimnazjalnej, przewidzianą do realizacji w ramach katechezy parafialnej⁴³. Nie jest to jednak całościowe ujęcie zagadnienia mistagogii i nie dotyczy analizowanego

³⁸ Zob. np.: W. Misztal, *Od duchowości do mistagogii i od mistagogii do duchowości*, w: *Mistagogia a duchowość...*, s. 15-29; H.J. Sobeczko, *Rola i miejsce mistagogii w Kościele pierwotnym*, w: tamże, s. 30-45; S. Czerwik, *Mistagogia w służbie duchowości liturgicznej po Soborze Watykańskim II*, w: tamże, s. 46-61; D. Zimoń, *Miejsce na mistagogię w roku liturgicznym*, w: tamże, s. 62-71; S. Cichy, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych inspirującym źródłem dla mistagogii*, w: tamże, s. 72-80; K. Miaszszek, *Mistagogia w katechezie*, w: tamże, s. 81-90; R. Pierskała, *Mistagogia w przepowiadaniu słowa Bożego*, w: tamże, s. 91-103; A. Żądło, *Mistagogia w liturgii*, w: tamże, s. 104-125; J. Paliński, *Mistagogia w celebracjach liturgicznych z udziałem dzieci*, w: tamże, s. 126-137; E. Mateja, *Mistagogia w procesie pomocy rodzicom w przygotowaniu ich dzieci do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej*, w: tamże, s. 138-146; A. Sielepin, *Mistagogia jako metoda*, w: tamże, s. 147-161.

³⁹ Zob. np.: R. Murawski, *Historia katechezy. Część I. Katecheza w pierwszych wiekach*, Warszawa 2011; tenże, *Katecheza chrzcielna w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego czasów apostołskich*, Warszawa 1990; tenże, *Katecheza czasów apostołskich*, „Bobolanum” 7 (1996), s. 58-78; tenże, *Wczesnochrześcijańska katecheza. (Do Edyktu mediolańskiego – 313 r.)*, Płock 1999; tenże, *Wtajemniczenie chrześcijańskie w pierwotnym Kościele*, w: *Funkcja inicjacyjna katechezy w Kościele współczesnym*, red. K. Kantowski, Szczecin 2007, 33-52.

⁴⁰ B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983.

⁴¹ C. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003.

⁴² A. Walulik, *Katecheza inicjacyjna...*, s. 14-15.

⁴³ P. Mąkosy, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009, s. 466-533.

w tej rozprawie okresu trwania katechezy parafialnej w Polsce. Katarzyna Maciejewska, w opracowaniu na temat Eucharystii w katechezie inicjacyjnej, podjęła studium porównawcze podręczników dla ucznia do programu „Jesteśmy dziećmi Bożymi”. Analiza podręczników przygotowanych przez cztery różne ośrodki katechetyczne w Polsce ma na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy i w jakiej mierze uczeń posługujący się nimi otrzymuje pełną wiedzę o Eucharystii. Uwaga autorki skoncentrowała się jednak tylko na rozwijaniu poznania wiary, które ukazane zostało jako jedno z zadań katechezy inicjacyjnej⁴⁴.

Powrót nauczania religii do szkół zrodził potrzebę opracowania dokumentów respektujących w równym stopniu standardy szkolne, wskazania Kościoła powszechnego dotyczące katechezy oraz polską tradycję katechetyczną⁴⁵. Wśród nich szczególne znaczenie posiada *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (8 marca 2010). Stanisław Araszczuk w swoim opracowaniu postawił pytanie o korelację dokumentu z mistagogią liturgiczną. Analiza prowadzona przez autora zmierzała do wydobywania sensu teologicznego omawianego dokumentu i jego implikacji dla mistagogii liturgicznej prowadzonej głównie we wspólnocie parafialnej⁴⁶.

Do najważniejszych zadań katechezy należy wychowanie do życia wspólnotowego. Jak czytamy w polskim dyrektorium katechetycznym, nie może ono dotyczyć tylko wspólnot naturalnych, lecz ma przede wszystkim uwzględniać wychowanie do wspólnoty Kościoła. Lekcje religii, których zadaniem jest ukazywanie prawdziwego obrazu Kościoła oraz pogłębianie poczucia przynależności do wspólnoty kościelnej, muszą zostać dopełnione przez duszpasterstwo katechetyczne w parafii, pozwalające dzieciom i młodzieży na przeżycie prawdziwej wspólnoty wiary (PDK 28). W tym kontekście, jako opracowanie o dużym znaczeniu dla tematyki mistagogii, jednakże nie w ujęciu całościowym i refleksji katechetyczno-duszpasterskiej, wskazać należy monografię Beaty Bilickiej, która podjęła problem obecności zagadnienia Kościoła w katechizmach i podręcznikach do nauki religii wydanych w Polsce w latach 1945–2001. Celem rozprawy było przedstawienie pojęcia Kościoła we wspomnianych pomocach katechetycznych, które jako podstawowe narzędzie pracy katechety wywierały i nadal wywierają wpływ na kształtowanie świadomości eklezjalnej dzieci i młodzieży. Autorka odpowiada także w swojej pracy na pytanie, na ile to pojęcie pozostaje w zgodzie z samoświadomością Kościoła wyrażoną w jego Magisterium⁴⁷.

⁴⁴ K. Maciejewska, *Eucharystia w katechezie inicjacyjnej. Studium porównawcze podręczników dla ucznia do programu „Jesteśmy dziećmi Bożymi”*, Poznań 2009, s. 12.

⁴⁵ PPK 2010, s. 11.

⁴⁶ S. Araszczuk, *Mistagogia liturgiczna i jej korelacja z dokumentem „Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce”*, Wrocław 2012, s. 28.

⁴⁷ B. Bilicka, *Kościół w polskich katechizmach...*, s. 14-15.

Z zagadnieniem mistagogii w katechezie łączą się pośrednio publikacje podejmujące tematykę wzajemnych relacji katechezy i liturgii⁴⁸ oraz nauczania religii w szkole i katechezy parafialnej⁴⁹. Ze względu na problem badawczy rozprawy, szczególne znaczenie posiadają także opracowania dotyczące katechetycznego wprowadzenia w historyczny wymiar misterium zbawienia⁵⁰, w jego liturgiczną

⁴⁸ Zob. np.: F. Blachnicki, *Katecheza a liturgia*, CTh 39,3 (1969), s. 120-124; J. Charytański, *Katecheza roku liturgicznego*, „Katecheta” 9,6 (1965), s. 216-222; tenże, *Liturgia w katechezie*, w: tegoż, *W kręgu zadań i treści katechezy*, red. W. Kubik, Kraków 1992, s. 81-88; M. Finke, *Katecheza kerygmatyczno-liturgiczna*, w: *Pedagogika wiary*, Poznań 1996, s. 37-44; A. Hajduk, *Katecheza i liturgia*, Kraków 1999; tenże, *Wychowanie liturgiczne w katechezie młodzieży*, w: *Abyśmy podtrzymywali nadzieję. Księga Jubileuszowa ku czci ks. prof. Romana Murawskiego SDB*, praca zbiorowa pod red. P. Tomasika, Warszawa 2005, s. 109-118; P. Maciaszek, *Liturgia drogą chrześcijańskiego wychowania*, w: *Wychowanie w wierze w kontekście przemian współczesności*, red. R. Buchta, Katowice 2011, s. 109-128; S.R. Rybicki, *Katechizacja a liturgia*, „Katecheta” 9,4 (1964), s. 155-158; J. Szpet, *Wiara potrzebuje, aby była celebrowana. O odnalezieniu właściwych relacji katechezy i liturgii*, w: *Współczesna katecheza liturgiczna. Liturgia w katechezie i szkolnym nauczaniu religii*, red. A. Offmański, Szczecin 2010, s. 311-326; W. Świerzawski, *Katecheza liturgiczna*, RBL 17,5 (1964), s. 303-310; H. Wrońska, *Rola liturgii w katechezie*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 57,2 (2010), s. 121-132; B. Wróbel, *Liturgia w nauczaniu religii*, „Katecheta” 4,2 (1960), s. 139-142.

⁴⁹ Zob. np.: H. Iwaniuk, *Liturgia w katechezie parafialnej i szkolnej nauce religii*, „Katecheta” 47,4 (2003), s. 52-58; R. Kamiński, *Parafia środowiskiem katechezy*, „Katecheta” 50,7-8 (2006), s. 13-18; K. Misiaszek, *Wspólnota chrześcijańska (parafia) jako podmiot katechezy*, w: *Katecheza w parafii. Poszukiwanie tożsamości*, praca zbiorowa pod red. K. Kantowskiego, Warszawa 2004, s. 17-27; R. Niparko, „*To należało czynić i tamtego nie zaniechytać*” (Łk 11,42). *O pokusie przeprowadzenia się katechizacji z parafii do szkoły*, „Katecheta” 50,7-8 (2006), s. 5-8; T. Panuś, *Potrzeba katechezy parafialnej*, AK 143,2 (2004), s. 212-226; M. Polak, *Odpowiedzialni za katechezę parafialną*, w: *Katecheza parafialna – reaktywacja. Duszpasterstwo katechetyczne w parafii*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, Opole 2006, s. 159-171; tenże, *Powołani do parafialnej katechezy, czyli kto to powinien robić*, „Katecheta” 50,7-8 (2006), s. 86-92; A. Potocki, *Katecheza między „niebem” a „ziemią” – między parafią a szkołą*, „Katecheta” 45,2 (2001), s. 13-22; J. Szpet, *Dlaczego katecheza parafialna?*, „Katecheta” 50,7-8 (2006), s. 8-13; *Współczesna katecheza liturgiczna. Liturgia w katechezie i szkolnym nauczaniu religii*, red. A. Offmański, Szczecin 2010.

⁵⁰ Zob. np.: J. Charytański, *Rola i miejsce Pisma Świętego w katechezie po Soborze Watykańskim II*, w: *Chrystus wzywa i uczy. Materiały IV kursu homiletyczno-katechetycznego dla duchowieństwa odbytego w Akademii Teologii Katolickiej w dniach 10-12 września 1971 roku*, red. L. Kuc, Warszawa 1971, s. 97-120; A. Długosz, *Pismo Święte w katechezie*, w: *Obecność Biblii w katechezie*, red. H. Słotwińska, Lublin 2008, s. 21-34; A.E. Klich, *Biblia i katecheza*, w: *Zagadnienia katechetyki materialnej*, red. J. Stala, Tarnów 2011, s. 14-79; J. Kudasiewicz, *Adaptacja tekstów biblijnych we Mszy Świętej z udziałem dzieci*, RBL 30,2-3 (1977), s. 113-127; tenże, *Eucharystia w świetle historii zbawienia*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, red. tegoż, Warszawa 1981, s. 193-232; tenże, *Nabożeństwo słowa Bożego w katechezie*, w: *Celebracje w katechezie*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 1999, s. 13-27; tenże, *Pismo św. w teologii i duszpasterstwie. Rys historyczno-metodologiczny*, w: *Biblia w nauczaniu chrześcijańskim*, red. tegoż, Lublin 1991, s. 17-47; tenże, *Rola Ducha Świętego w dziejach zbawienia w świetle czytań odnowionego sakramentu bierzmowania*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego...*, s. 93-155; G. Kusz, *Chrystocentryzm biblijny w katechezie*, w: *Jeżus Chrystus centrum katechizacji*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2000, s. 11-36; tenże, *Eschatologia w katechezie*, „Katecheta” 24,5 (1980), s. 193-199; Z. Marek, *Biblia w katechetycznej posłudze Słowa*, Kraków 1998; M. Wolniewicz, *Współczesna interpretacja Pisma Świętego w katechezie*, „Katecheta” 15,4 (1971), s. 145-151; Z. Ziółkowski, *Stary Testament w katechezie*, „Katecheta” 14,6 (1970), s. 241-249.

celebrację⁵¹ oraz w tajemnicę życia Kościoła⁵². Analiza literatury uprawnia do

⁵¹ Zob. np.: R. Biel, *Duszpasterstwo chrzcielne w Polsce wczoraj i dziś*, „Katecheta” 54,12 (2010), s. 71-77; F. Blachnicki, *Katecheza o Mszy świętej w świetle posoborowej odnowy liturgii*, RBL 19,4-5 (1966), s. 243-254; tenże, *Nowe próby ujęcia katechezy inicjacyjnej*, „Katecheta” 12,1 (1968), s. 10-16; tenże, *Odnowa katechezy eucharystycznej w świetle Instrukcji z 25 V 1967*, ŚSHT 2 (1969), s. 205-213; tenże, *Ordo initiationis christianae adultorum*, CTh 43,1 (1973), s. 51-55; tenże, *Pierwsza Komunia św. w duchu odnowy liturgicznej*, CTh 37,3 (1967), s. 151-153; A. Bochm, *Celebracja w katechezie dzieci przedszkolnych*, w: *Katecheza. Rodzina, parafia i szkoła*, t. 5: *Katecheza w przedszkolu*, red. J. Szpet, D. Jackowiak, Poznań 2007, s. 57-72; D. Brzeziński, *Katechetyczny wymiar roku kościelnego*, w: *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, Płock 2006, s. 323-328; R. Buchta, *Katecheza mistagogiczna jako droga prowadzenia wiernych do wewnętrznego uczestnictwa w celebracji Eucharystii w świetle posynodalnej adhortacji apostołskiej „Sacramentum Caritatis”*, „Katecheta” 52,1 (2008), s. 11-22; J. Charytański, *Katecheza o sakramentach*, AK 57,1-2 (1965), s. 62-80; tenże, *Wychowanie eucharystyczne po I Komunii św. Formowanie postaw eucharystycznych oraz umiejętności*, „Katecheta” 32,1 (1988), s. 23-27; S. Czerwik, *Bierzmowanie – sakrament wtajemniczenia*, w: *Odkrywanie Ducha Świętego w katechezie gimnazjalistów*, red. A.E. Klich, Kraków 2007, s. 69-97; W. Danielski, *Uczestnictwo wiernych we Mszy Świętej w świetle jej struktury liturgicznej*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, praca zbiorowa, red. F. Blachnicki, W. Schenk, R. Zielasko, Poznań-Warszawa-Lublin 1967, s. 252-277; E. Dąbrowska, *Wychowanie dzieci do zrozumienia postaw, gestów i znaków we Mszy Świętej*, „Katecheta” 37,4 (1993), s. 212-214; A. Długosz, *Formacja postaw eucharystycznych u młodzieży*, w: *Odkryć Eucharystię – żyć Eucharystią. Materiały z XXXV Sympozjum Katechetycznego Międzyzakonnego Wyższego Instytutu Katechetycznego w Krakowie (12 III 2005)*, red. A.E. Klich, Kraków 2005, s. 91-96; H. Drewniak, *Wprowadzenie do przeżywania znaków i symboli sakramentu bierzmowania*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Kielce 2005, s. 121-139; M. Falk, *Przygotowanie do sakramentu bierzmowania w kontekście wezwania do pełnego uczestnictwa w liturgii*, „Katecheta” 45,2 (2001), s. 4-13; M. Finke, *Msza Święta – główny temat przygotowania do „Pierwszej Komunii”*, „Katecheta” 15,1 (1971), s. 6-13; W. Gałczyńska, *Przygotowanie dziecka do rozumienia znaku w liturgii*, „Katecheta” 15,4 (1971), s. 152-158; J. Grześkowiak, *Katecheza a wychowanie do symboliki liturgicznej*, „Katecheta” 20,5 (1976), s. 197-203; A. Hajduk, *Wychowanie do rozumienia znaków i symboli liturgicznych*, „Horyzonty Wiary” 9,2 (1998), s. 5-18; A. Kociński, *Bezpośrednie przygotowanie do Pierwszej Komunii św.*, „Katecheta” 21,3 (1977), s. 123-124; A. Kotlarski, *Zasady katechezy o sakramentach*, „Katecheta” 7,5 (1963), s. 217-226; J. Krajdocha, *Katecheza o Mszy św. na różnym stopniu nauczania*, „Katecheta” 10,2 (1966), s. 69-72; C. Krakowiak, *Znaczenie celebracji liturgicznych w katechezie dzieci i młodzieży*, w: *Celebracje w katechezie*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 1999, s. 29-54; S. Kulpaczyński, *Metoda celebracji w katechezie*, w: *Aktywizowanie katechizowanych*, red. tegoż, Lublin 1997, s. 259-264; L. Mnichowski, *Wprowadzenie młodzieży w liturgię Wielkiego Tygodnia*, „Katecheta” 5,1 (1961), s. 36-40; R. Murawski, *Refleksje nad przygotowaniem dzieci do I Komunii św. (w oparciu o katechizm „Zostań z nami, Panie”)*, „Katecheta” 20,2 (1976), s. 66-73; T. Panuś, *Duszpasterstwo katechetyczne w parafii dla młodzieży przygotowującej się do przyjęcia bierzmowania*, w: *Abyśmy podtrzymywali nadzieję...*, s. 257-284; tenże, *Inicjacja do sakramentu bierzmowania – gimnazjum*, w: *Katecheza w parafii. Poszukiwanie tożsamości*, praca zbiorowa pod red. K. Kantowskiego, Warszawa 2004, s. 57-74; J. Szpet, *Katecheza o Eucharystii (w 20 lat po Soborze Watykańskim II)*, „Katecheta” 30,6 (1986), s. 243-254.

⁵² Zob. np.: F. Blachnicki, *Kościół a katecheza (cz. I)*, „Katecheta” 11,3 (1967), s. 97-103; tenże, *Kościół a katecheza (cz. II)*, „Katecheta” 11,4 (1967), s. 156-160; tenże, *Urzeczywistnianie się Kościoła w liturgii*, CTh 37,1 (1967), s. 24-39; J. Charytański, *Duszpasterstwo młodzieżowe a rok liturgiczny*, „Katecheta” 9,5 (1965), s. 153-156; tenże, *Wychowanie do życia w Kościele*, w: tegoż, *W kręgu zadań i treści katechezy*, red. W. Kubik, Kraków 1992, s. 195-214; A. Czaja, *Aktualne samorozumienie Kościoła wezwaniem dla katechezy*, w: *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, red. R. Czekalski, Płock 2006, s. 25-36; tenże, *Kościół i katecheza*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, Opole 2004, s. 264-266; P. Mąkosza, *„Dziś Kościele*

stwierdzenia, że wskazane obszary tematyczne były już podejmowane w badaniach polskich katechetyków. Należy jednak zauważyć, że pomimo znacznej liczby opracowań poświęconych poszczególnym aspektom katechetycznego wtajemniczenia, brakuje publikacji, która skoncentrowałaby się na całościowym omówieniu zagadnienia mistagogii w polskiej refleksji i praktyce katechetyczno-duszpasterskiej po II Soborze Watykańskim. Istniejący brak stara się uzupełnić niniejsza monografia.

Uwzględniając teoretyczny charakter niniejszej rozprawy posłużymy się kilkoma metodami badawczymi, a mianowicie: historyczno-teologiczną, analizy, syntezy, interpretacji tekstów oraz metodą porównawczą. Posługując się metodą historyczno-teologiczną, przedstawimy rozwój mistagogii w Kościele starożytnym oraz proces jej odnowy w czasach współczesnych. Metody analizy, interpretacji tekstów i porównawcza pozwolą przebadać bogaty materiał źródłowy, aby wyodrębnić w nim fragmenty odnoszące się do istoty i charakteru mistagogii katechetyczno-liturgicznej. Dogłębna analiza źródeł, ich wzajemne porównanie oraz teologiczna interpretacja zmierzać będą do uzyskania odpowiedzi na postawione w rozprawie pytania badawcze. Powiązanie badanych elementów w całość stanie się możliwe dzięki metodzie syntezy. Ocena uzyskanych wyników badań pozwoli na wyprowadzenie w zakończeniu wniosków ogólnych.

Rozprawa podzielona została na pięć rozdziałów. Dwa pierwsze koncentrują się na ukazaniu mistagogii w Kościele starożytnym oraz jej odnowie w czasach współczesnych. Trzy kolejne odnoszą się do podstawowych wymiarów mistagogii katechetyczno-liturgicznej, jakimi są wprowadzanie katechizowanych w historyczny wymiar misterium zbawienia, otwieranie ich na misterium chrześcijańskie celebrowane w liturgii oraz włączanie w życie wspólnoty Kościoła.

Celem pierwszego rozdziału będzie zatem ukazanie źródeł oraz istoty starożytnej mistagogii chrześcijańskiej. Na tle historycznego rozwoju, biorącego początek w czasach przedchrześcijańskich, poprzez okres apostołski, a zwłaszcza patrystyczny, omówiona zostanie mistagogia w nauczaniu i praktyce starożytnego Kościoła. Analiza pism Ojców Apostolskich, a zwłaszcza katechez mistagogicznych IV wieku, zmierzać będzie do określenia mistagogii właściwej dla Wschodniego i Zachodniego Kościoła. W kontekście przeprowadzonych badań postawione

*żyjącego Boga wstań". Refleksje o wychowaniu eklezjalnym młodzieży ponadgimnazjalnej, „Katecheta” 49,12 (2005), s. 63-65; M. Mendyk, Katecheza drogą do udziału w życiu Kościoła, „Katecheta” 43,4 (1999), s. 4-9; K. Misiaszek, Kościół jako komunija w przekazie katechetycznym, w: *Communio w chrześcijańskiej refleksji o Kościele*, red. A. Czaja, M. Marczewski, Lublin 2004, s. 445-461; R. Murawski, Co katecheta daje młodzieży w wychowaniu do odpowiedzialności za Kościół, „Katecheta” 19,5 (1975), s. 193-256; A. Offmański, Młodzież a Kościół. Relacje młodzieży względem Kościoła, w: *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, red. R. Czekalski, Płock 2006, s. 37-51; M.C. Sondej, Katecheza wychowująca do wspólnoty Kościoła, w: *Kościół – communio jako podmiot i środowisko współczesnej katechezy*, red. A. Draguła, Szczecin 2009, s. 131-144; J. Szarkowski, Odpowiedzialność za Kościół? Ale jaki?, „Katecheta” 20,3 (1976), s. 119-122; R. Szewczyk, Formacja eklezjalna w okresie szkoły podstawowej, w: *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, red. R. Czekalski, Płock 2006, s. 53-67.*

zostanie fundamentalne pytanie o model starożytnej mistagogii chrześcijańskiej stosowany w nauczaniu katechetycznym i praktyce pastoralnej Ojców Kościoła. W ostatniej części zostaną przedstawione uwarunkowania duszpasterskie, które doprowadziły do zaniku katechumenatu chrzcielnego, a tym samym stały się kresem starożytnej mistagogii chrześcijańskiej.

Drugi rozdział pracy będzie miał na celu ukazanie odnowy mistagogii w czasach współczesnych. Punktem wyjścia dla prowadzonych badań jest przedstawienie genezy i wkładu ruchu liturgicznego i kerygmatycznego na rzecz współczesnej mistagogii. Teologiczne poszukiwania Oda Casela i Romana Guardiniego, zmierzające do odkrycia głębi liturgii, znalazły wsparcie i aprobatę w nauczaniu papieża Piusa XII i Stolicy Apostolskiej o Kościele i liturgii. W tym właśnie nurcie ukształtowała się katecheza kerygmatyczna, której cele i zadania zostały ujęte w szczególnej bliskości z mistagogią. W dalszej kolejności przedmiotem analiz będzie nauczanie Soboru Watykańskiego II o misterium Chrystusa i Kościoła urzeczywistniającym się w liturgii, stanowiące podstawę dla teologicznej refleksji nad współczesnym sposobem rozumienia mistagogii. Przedmiotem analiz jest także nauczanie Soboru odnośnie do formacji liturgicznej Ludu Bożego oraz wskazania dotyczące chrześcijańskiego wtajemniczenia. Ukazanie obrazu mistagogii w polskiej katechezie posoborowej wymaga szukania jej początków w rodzimej refleksji katechetyczno-duszpasterskiej. Dlatego w ostatniej części tego rozdziału przedmiotem studium stają się wybrane myśli najważniejszych przedstawicieli ruchu kerygmatycznego w Polsce, które łącząc się z tematem katechezy mistagogicznej, tworzą jej podstawy. W ten sposób ukazany zostanie zarys polskiej historii katechezy mistagogicznej.

Nauczanie Soboru Watykańskiego II oraz wytyczne zawarte w dokumentach katechetycznych wskazują najistotniejsze elementy oraz kierunek naukowej refleksji nad modelem katechezy wprowadzającej w historyczny wymiar misterium zbawienia (KO 4; KK 9; KKK 1095; DOK 108). Zgodnie z nimi w rozdziale trzecim zostaną najpierw podjęte zagadnienia związane z ekonomią zbawienia w Starym Testamencie. Istotnym zadaniem będzie ukazanie „czynów i słów” Boga, jako konstytutywnych elementów historii zbawienia oraz zapowiedzi sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego w czasach Starego Testamentu. Następnym zadaniem tego rozdziału będzie ukazanie Wcielenia Chrystusa jako centralnego wydarzenia w historii zbawienia oraz wynikających z niego zobowiązań dla katechezy. W dalszej kolejności przedmiotem uwagi będzie Kościół jako wspólnota oczekująca na ostateczne dopełnienie się historii zbawienia. W ostatniej części dokonana zostanie analiza założeń dydaktyczno-wychowawczych *Programu katechizacji* (1971) oraz opracowanych na jego podstawie podręczników katechetycznych w aspekcie mistagogicznego wprowadzania w historyczny wymiar misterium zbawienia.

W soborowej Konstytucji o liturgii wyrażono pragnienie, aby wszyscy wierni byli wdrażani do pełnego, świadomego i czynnego udziału w liturgii, jakiego

domaga się sama natura liturgii (KL 2). Biorąc pod uwagę dydaktyczny oraz duszpasterski charakter liturgii, nakazano, aby „usilnie kłaść nacisk na katechezę ściśle liturgiczną, a podczas wykonywania obrzędów, jeśli zajdzie taka potrzeba, przewidzieć krótkie pouczenia” (KL 35). Z tego względu w rozdziale czwartym zostanie podjęta refleksja nad zgromadzeniem liturgicznym jako uprzywilejowanym kontekstem dla mistagogii. Uwzględniając zadania katechezy wynikające z jej relacji do liturgii, przedmiotem analizy będzie kolejno wprowadzanie katechizowanych w misterium roku liturgicznego oraz katecheza wprowadzająca w celebrację sakramentów. W tej części rozdziału, oprócz szczegółowej analizy nauczania katechetycznego na temat sakramentów wtajemniczenia, przedstawione zostaną także zagadnienia związane z wychowaniem do rozumienia symboli oraz przygotowaniem do świadomego uczestnictwa w celebracjach sakramentalnych.

Wprowadzanie katechizowanych w tajemnicę życia Kościoła jest w swojej istocie wprowadzaniem ich w obszar zbawczego działania Osób Bożych. Katecheza czyni to zasadniczo na dwóch drogach. Jedną z nich jest przekaz prawdy o Kościele, druga zaś polega na odpowiednim wykorzystaniu możliwości wychowywania katechizowanych do uczestnictwa w życiu wspólnoty Kościoła (PDK 28) oraz w jego misji (PDK 29). Przedmiotem studium ostatniego rozdziału monografii będzie więc misterium Kościoła ujmowane w polskim nauczaniu katechetycznym oraz tematyka związana z kształtowaniem wspólnoty Kościoła, jako szczególnym zadaniem katechezy mistagogicznej. W dalszej kolejności podjęte zostaną zagadnienia wiążące się z wychowaniem do misji, rozumianym jako formacja świadków wiary. Tematyka ostatniej części dotyczyć będzie mistagogicznego wymiaru wychowania chrześcijańskiego we wspólnocie rodzinnej. Szczegółowej analizie poddane zostaną cele i zadania katechumenatu rodzinnego, wynikające z misji rodziny jako „domowego Kościoła” (FC 21).